

RELACIJE ZNAČAJKI SLOBODNOG VREMENA I INDIKATORA UPRAVLJANJA KOD SREDNJOŠKOLKI

Danijela Bonacin ¹, Dobromir Bonacin ¹ i Žarko Bilić ²

¹ Kineziološki fakultet Univerziteta u Travniku, B&H

² Fakultet prirodnoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti, Mostar, B&H

Sažetak

Problem rada je definiranje relacija značajki slobodnog vremena i indikatora upravljanja a u cilju prepoznavanja stavova koje ispitana populacija ima o tome, kako bi se eventualno ponudili neki zaključci te shodno tome i adekvatni prijedlozi. Za potrebe rješavanja problema korišten je uzorak entiteta od 647 djevojaka od prvog do četvrtog razreda gimnazije opisan sa 60 prediktorskih varijabli koje opisuju slobodno vrijeme i 4 kriterijske varijable upravljačkog tipa. Podaci su prikupljeni anketom. Nakon osnovne statistike izvršena je kanonička analiza kako bi se utvrdile linearne kombinacije između dva skupa varijabli. Dobiveni rezultati pokazuju postojanje dva kanonička faktora odnosno dva pristupa upravljanju pri čemu bi se jedan stav mogao opisati kao pragmatičan a drugi kao egoističan pri čemu varijable upravljanja uzrokuju tu podjelu.

Ključne riječi: gimnazijalke, slobodno vrijeme, upravljanje, kanonička analiza

RELATIONS OF LEISURE CHARACTERISTICS AND MANAGING INDICATORS WITH GRAMMAR SCHOOL FEMALE STUDENTS

Abstract

The aim of this research was defining of leisure characteristics according to management indicators in order to identifying the attitudes of examined population, for purpose of conclusions and adequate suggestions offer. Problem of this research was solved using questionnaire with 60 predictor items of leisure and 4 criterion items of managing type filled by 647 girls, students of grammar school in Herzegovina. After basic procedures, canonical analysis was performed for linear combination of two variable sets estimation. Results point to two canonical factors existence to leisure management. First one was identified as pragmatic, and second one as egoistic, with management indicators responsible for such situation.

Key words: female students, leisure-time, managing, canonical analysis

Uvod

Izraz „adolescencija“ potječe od latinskog *adolescero*, što znači rasti, sazrijevati. Znanstvenici različito predstavljaju strukturu populacije na koju se to odnosi no prosječno se javlja u isto vrijeme u svim društvima i to oko 13. godine. Ono što se razlikuje od društva do društva jest vrijeme u kojem će adolescent preuzeti ulogu odraslog što ovisi upravo od prilika u dotičnom društvu a može biti u 18., 20., 23... Kako bilo, bez obzira o kojem je društvu riječ može se reći kako adolescencija obuhvaća sve tjelesne i psihičke promjene (najizraženiji je razvoj spolnih organa te seksualna zrelost no to se odnosi na težinu, visinu te fiziološke i motoričke promjene) do kojih dolazi između djetinjstva i zrelosti (Đorđević, 1978). Ono što se događa ženama i muškarcima u tom razdoblju života određeno je, osim genetičkim i uvjetima u kojima žive. S obzirom da neprekidno stječu nova znanja a prirodno im se naglo razvija pažnja, mogućnost razmišljanja, inteligencija itd, oni sve više teže nepotčinjavanju te psiho-socijalno i ekonomskom osamostaljivanju. Naravno da postoje individualne kao i spolne razlike, no jasno je kako su bez obzira na „male“ godine oni itekako sposobni imati svoj stav o većini stvari koje ih okružuju. Posebno važno je naglasiti kako taj stav nije oslobođen utjecaja „izvan“ njih samih. Mišljenje sredine u kojoj žive im je jako bitno jer pokušavaju izboriti željeni status među svojim vršnjacima, a kroz cijeli taj period se nadograđuju u smislu stjecanja navika, vještina, znanja jednako kao što stječu i uče procjenjivati opće priznate vrijednosti. Naravno, da se formiraju u smislu ideala jer postaju sve više svjesni sami sebe no to je također i vrijeme konflikta između idealizma i stvarnosti.

U procesu sazrijevanja, ljudske jedinice su prisiljene analizirati te sintetizirati različite stvari, pojave i činjenice, povezuju spoznaje iz različitih naučenih područja, sastavljaju planove, klasificiraju i stvaraju sustave. Uviđaju svoje i tuđe greške, mogu biti objektivni prema sebi, prirodi i društvu a osim samog povezivanja činjenica teže otkriću suštine tih pojava te njihovoj uzročno-posljedičnoj vezi. Jean Piaget naglašava da adolescenti baš zbog vrlo razvijenog mišljenja imaju svoje poglede i teorije o društvenim, političkim i umjetničkim doživljajima u životu a ti pogledi su nastali kao rezultat interakcije između individue i sredine (Đorđević, 1978). Iz svega navedenog jasno je kako srednjoškolci kao jedan segment adolescencije mogu, žele i imaju svoje stavove po pitanju bilo čega što se tiče sve kompleksnosti njihovih života. Pri tom su i djevojke i dječaci zaokupljeni sami sobom, svojim izgledom, svojim planovima i interesima. Kada stavimo po strani obveze koje „moraju“ izvršavati, dakle školu, obiteljske obveze itd, oni se sami sobom, svojim izgledom i interesima mogu baviti isključivo u ono vrijeme koje je preostalo – slobodno vrijeme. Stoga se nameću neka pitanja vezana upravo za tu temu: Imate li slobodnog vremena?, Što raditi s njim? Može li se upravljati slobodnim vremenom? Želite li upravljati slobodnim vremenom?,.... Stoga se u ovom radu pokušalo prepoznati stavove koje ispitanici imaju po tom pitanju te definirati relacije koje postoje između varijabli upravljačkog tipa sa onima koje opisuju upravo slobodno vrijeme.

Predmet, problem, cilj

S obzirom kako mladima svijet ostaje, uvijek su (moraju biti), zanimljivi procesi koji se njih tiču. S obzirom kako upravljanje kao proces egzistira u svemu oko nas, razumljiva je potreba da se vidi mišljenje mladih ljudi o toj temi, naročito ako se ona tiče sve manje dostupnog slobodnog vremena kao bitnog dijela ljudskog života. Iz tih razloga predmet ovog rada je populacija srednjoškolaca ženskog spola čije slobodno vrijeme i stav o tome kako ga provesti razmatramo vodeći računa upravo o njihovoj starosnoj dobi. Problem rada je definiranje relacija značajki slobodnog vremena i indikatora upravljanja a u cilju prepoznavanja stavova koje spomenuta populacija ima o tome, kako bi se eventualno ponudili neki zaključci te shodno tome i adekvatni prijedlozi.

Metode

Za potrebe rješavanja problema korišten je uzorak entiteta od 647 djevojaka od prvog do četvrtog razreda gimnazije (167 + 158 + 166 + 156) u Hercegovini opisan sa 4 varijable upravljačkog tipa (*ja dobro određujem ciljeve u svom životu i trudim se ostvariti ih, svaki način je dobar kad dovede do cilja, sposoban upravljač vidi u svemu svoj interes, moramo upravljati ljudima, stvarima i događajima oko nas*) te 60 varijabli koje opisuju slobodno vrijeme (*vježba u slobodno vrijeme poboljšava kvalitetu života, učim samo onoliko koliko je potrebno, najbolje je slobodno vrijeme prepustiti slučaju, tako je zanimljivo; treba izraditi posebne programe za svakog pojedinca; društvo pozitivno gleda na rekreaciju u slobodno vrijeme itd.*). Podaci su prikupljeni anketom (autorica Danijela Bonacin), pri čemu je svaka tvrdnja označena sa 5 modaliteta od "uopće se ne slažem" do "potpuno se slažem". Nakon normalizacije kategorijalnih podataka i osnovne statistike izvršena je kanonička analiza kako bi se utvrdile linearne kombinacije između dva skupa varijabli (upravljačkog tipa te varijabli koje opisuju slobodno vrijeme).

Rezultati

Rezultati kanoničke analize (tablica 1) kao rezultat dali su dva pristupa upravljanju pri čemu bi jedan mogli opisati kao **pragmatičan** a drugi kao **egoističan**, te tako izdiferencirali dva modela koji egzistiraju unutar stavova prema slobodnom vremenu. Jedan model (**pragmatički**) je očito onaj koji zagovara djelovanje te je svaki način dobar kad dovede do cilja (0.80), zatim uz dobro određivanje ciljeva u životu i njihovo ostvarenje (0.79), kao i upravljanje ljudima, stvarima i događajima oko nas (0.75). U prostoru slobodnog vremena vide se projekcije izrade posebnih programe za svakog pojedinca (0.59) a najbolje je slobodno vrijeme prepustiti slučaju jer je tako zanimljivo (0.57). Tu su i s vremena na vrijeme pješačke ture ili trčanja (0.48) ili s prijateljima poneka utakmica i sl. (0.38). Postoji svijest kako vježba u slobodno vrijeme poboljšava kvalitetu života (0.37) čak i sudjelovanje na natjecanjima ili njihovo praćenje (0.37). Ne smatra se objekte (igrališta, bazeni) dobrima za aktivnosti u slobodno vrijeme (-0.37) dok se sportove i sportske igre gleda kao izvrsnu zabavu u slobodnom vremenu (0.34). Svake godine treba ići par dana na more ili planinu (0.34) i redovito na godišnji sistematski pregled i savjete oko vježbi (0.33.).

Manje se provodi vrijeme na selu (0.29), blagdane s obitelji i prijateljima (0.29), ali treba graditi nove terene, dvorane i druge objekte (0.28). Nešto manje ali ipak primjetno postoji svijest kako rekreacija u slobodno vrijeme doprinosi zdravlju (0.26) te medijska pokrivenost kvalitete slobodnog vremena (0.25) no ipak bez dobro organiziranog slobodnog vremena nema uspjeha (0.24) dok se stručnjake koji se bave rekreacijom smatra prihvatljivim (0.24).

Tablica 1. Rezultati kanoničke korelacijske analize

Varijable	K1	K2
Spavanje mi je jako važno.	0,19	0,14
Ljudi koji ne spavaju dovoljno, ne obavljaju dobro svoj posao.	0,17	-0,23
Spavam u slobodnom vremenu.	0,09	-0,20
Učim samo onoliko koliko je potrebno.	0,16	-0,29
Učiti treba u svakom raspoloživom vremenu.	0,06	-0,07
Više znanja omogućava i više slobodnog vremena.	0,17	0,00
Imam velike obveze i nemam slobodnog vremena.	0,01	0,01
Uvijek nađem koji slobodan trenutak za sebe.	0,04	-0,17
Tko puno radi ne može sebi pronaći slobodno vrijeme.	0,15	0,22
Imam dovoljno novaca da slobodno vrijeme provedem kako želim.	0,19	-0,04
Ljudi bi trebali imati dovoljno novaca za slobodne aktivnosti.	0,19	0,13
Odvajanje sredstava za rekreaciju trebalo bi biti obvezno.	0,01	-0,13
Kad imam slobodnog vremena želim se odmoriti.	-0,02	-0,14
Ja se odmaram prilikom rekreacije.	0,10	0,14
Odmarat se znači iskoristiti vrijeme i oporaviti se.	0,11	0,05
Ljudi moraju biti u dobrom fizičkom stanju.	0,12	0,00
Moram više vježbati u slobodnom vremenu.	-0,03	0,00
Vježba u slobodno vrijeme poboljšava kvalitetu života.	0,37	-0,12
Slobodno vrijeme omogućava dodatnu edukaciju.	0,10	0,07
Educirani ljudi bolje raspolažu slobodnim vremenom.	0,22	-0,01
Želim naučiti kvalitetno raspolagati slobodnim vremenom.	-0,01	0,12
Rekreacija u slobodno vrijeme doprinosi zdravlju.	0,26	0,06
Zdravi ljudi mogu dobro raditi.	0,20	0,08
Pojačana aktivnost djeluje na zaštitu od pretilosti i sl.	0,04	0,13
Društvo pozitivno gleda na rekreaciju u slobodno vrijeme.	0,03	0,09
Bez dobro organiziranog slobodnog vremena, nema uspjeha.	0,24	-0,06
Medijska pokrivenost kvalitete slobodnog vremena je jako dobra.	0,25	0,00
Organizaciju, provedbu i kontrolu rekreacije trebaju voditi stručnjaci.	0,10	0,06
Sadržaje treba programirati prema zahtjevima populacije.	0,13	0,02
Za rekreaciju treba maksimalno koristiti prirodne resurse.	0,11	0,16
Treba napraviti univerzalni model rekreacije za slobodno vrijeme.	-0,06	0,08
Treba napraviti specifične programe u skladu s pravilima zajednice.	0,02	0,01
Zajednica mora izdvajati za potrebe rekreacije u slobodno vrijeme.	-0,08	0,05
Jako je lako organizirati svoje slobodno vrijeme.	0,10	0,09
Poznajem mnogo različitih rekreacijskih aktivnosti.	0,04	-0,01
Mnogi se bave sportskim aktivnostima u slobodno vrijeme.	0,01	-0,04
Stručnjaci koji se bave rekreacijom izvrsni su.	0,24	-0,08
Ja sam dovoljno sposoban sam upravljati slobodnim vremenom.	0,13	0,12
Najbolje je slobodno vrijeme prepustiti slučaju, tako je zanimljivo.	0,57	0,08
Wellness je izvrstan način provođenja slobodnog vremena.	0,17	0,09
Sportovi i sportske igre su izvrsna zabava u slobodnom vremenu.	0,34	0,10
Ima i boljih načina od sporta za popunu slobodnog vremena.	0,23	0,11
Rekreacija kod djece omogućava razvoj njihovih sposobnosti.	-0,22	0,11
Rekreacija je dobra za održavanje općih i radnih sposobnosti.	-0,06	0,42
Treba izraditi posebne programe za svakog pojedinca.	0,59	-0,32
Objekti (igrališta, bazeni) su dobri za aktivnosti u slobodno vrijeme.	-0,37	0,34
Treba graditi nove terene, dvorane i druge objekte.	0,28	0,07
Objekte previše koriste sportaši, a ostalima ne ostaje ništa.	0,28	0,06
Tijekom raspusta/godišnjeg priuštiti sebi izlet.	0,06	0,09
Svake godine odem barem par dana na more ili planinu.	0,34	-0,08
Svake godine odem nekoliko dana na selo.	0,29	-0,17
Svake godine kad mi treba odem u toplice.	-0,21	0,03
Redovito idem na godišnji sistematski pregled i savjete oko vježbi.	0,33	0,27
Tjelesna aktivnosti čini čuda za psihofizički oporavak.	0,20	0,20
Blagdane provodim u krugu obitelji ili prijatelja.	0,29	0,12
Obavezno posjećujem kulturne događaje.	0,18	0,23
Sudjelujem u natjecanja ili ih redovito pratim.	0,37	0,26
S vremena na vrijeme odem na pješačku turu ili trčim.	0,48	0,08
Povremeno odem na ples.	0,17	0,04
S prijateljima odigram poneku utakmicu (mali nogomet, basket...).	0,38	0,52
Ja dobro određujem ciljeve u svom životu i trudim se ostvariti ih.	0,79	0,04
Svaki način je dobar kad dovede do cilja.	0,80	0,26
Sposoban upravljač vidi u svemu svoj interes.	0,14	0,90
Moramo upravljati ljudima, stvarima i događajima oko nas.	0,75	-0,32
Kanonička korelacija	0,66	0,54
HI-kvadrat test	708,14	353,59
Stupnjevi slobode	240	177
Probabilitet	0,0000	0,0000

(K1, K2 = kanonički faktori)

Čini se da prevladavaju stavovi kako objekte previše koriste sportaši pa ostalima ne ostaje ništa (0.28) i u isto vrijeme kako može biti i boljih načina od sporta za popunu slobodnog vremena (0.23) pri čemu educirani ljudi bolje raspolažu slobodnim vremenom (0.22). Dijelom se smatra da tjelesna aktivnosti čini čuda za psihofizički oporavak (0.20) ali i da rekreacija kod djece ne omogućava razvoj njihovih sposobnosti (-0.22). Ne smatra se odlazak u toplice potrebnim (-0.21) iako stoji stav da zdravi ljudi mogu bolje raditi (0.20). Spavanje je nešto manje važno te posjedovanje novaca omogućava da se slobodno vrijeme provede po želji (0.19) ali ispada da bi ljudi možda trebali imati dovoljno novaca za slobodne aktivnosti (0.19). Također i kako bi više znanja možda omogućilo i više slobodnog vremena (0.17) u kojem slučaju bi wellness mogao biti izvrstan način provođenja slobodnog vremena (0.17). Povremeno bi trebalo ići i na ples (0.17). Drugi model koji je registriran (**egoistični pristup**) pokazuje stavove prema kojima je rekreacija dobra za održavanje općih i radnih sposobnosti (0.42) ali nije potrebno raditi posebne programe za svakog pojedinca (-0.32.) Objekte (igrališta, bazeni) su načelno dobri za aktivnosti u slobodno vrijeme (0.34.) te s prijateljima poneka utakmica malog nogometa, basket.... (0.52). Nadalje, čini se da u ovom modelu stoji stav prema kojemu sposoban upravljač vidi u svemu svoj interes (0.90), ali ovaj tip promišljanja ne podržava upravljanje ljudima, stvarima i događajima oko nas (-0.32), uz sudjelovanje na natjecanjima (0.26), te uz učenje više nego je potrebno (-0.29). Ovaj model stavova sadrži i informaciju prema kojoj ljudi koji ne spavaju dovoljno ipak mogu obavljati dobro svoj posao (-0.23) a onaj tko puno radi možda ne može sebi pronaći slobodno vrijeme (0.22). Tjelesnu aktivnosti je ponešto važna za psihofizički oporavak (0.20), spavanje po želji (-0.20) i ponekad posjete kulturnim događanjima (0.18). Nema dovoljno slobodnih trenutaka (-0.17) i za rekreaciju možda treba maksimalno koristiti prirodne resurse (0.16). Manje je odmora u slobodnom vremenu (-0.14) i nešto malo pri rekreaciji (0.14). Od četiri korištene varijable upravljanja tri se nalaze na jednoj strani i opisuju **pragmatičan** pristup upravljanju slobodnim vremenom. Vidljivo je kod prvog kako ispitanici misle kako dobro određuju svoje ciljeve pri ostvarivanju kojih je svaki način dobar i pri čemu moraju upravljati ljudima i stvarima oko sebe. Znaju kako vježba u slobodno vrijeme poboljšava kvalitetu života ali ipak žele posebno uvjetovano provođenje slobodnog vremena i to upravo za vrijeme raspusta kad su potpuno slobodni od svih dnevnih obveza. Žele se individualno baviti aktivnostima u tom periodu dakle ništa organizirano i sistematski. Isto tako žele biti iznenađeni i prepustiti sve slučaju jer je tako zanimljivo. Četvrta varijabla izvrsno opisuje **egoistički** pristup upravljanju slobodnim vremenom. Ispitanici smatraju da sposoban upravljač u svemu vidi svoj interes no ne žele upravljati ljudima i stvarima oko sebe. Svjesni su da je rekreacija dobra za održavanje sposobnosti i da vježba u slobodno vrijeme popravlja kvalitetu života, no žele program samo za sebe, ne i izradu programa za svakog pojedinca. Naravno, kad žele igrati će sa svojim prijateljima malog nogometa ili basketu pri čemu dostupne objekte smatraju dobrim za aktivnosti u slobodnom vremenu.

Rasprava i zaključak

Slobodno vrijeme je dio ukupno raspoloživog vremena u životu čovjeka, koje on ne osjeća kao obvezu i posvećuje mu se po slobodnom izboru. To je prostor u dnevnom (tjednom, godišnjem...) rasporedu pojedinca kad je ovaj prvenstveno pošteđen radnih obveza i drugih obveza proizašli iz konteksta socijalnih odnosa roditelja, djece, braće, udruga itd.,... (*Bilić, Bonacin, 2007*). Današnji svijet je kompleksno i varijabilno mjesto za život i u takvom svijetu, osobi koja donosi odluke, u bilo kojem području nije lako. Ono što se danas traži, ono što današnji čovjek želi jest maksimizirana korisnost ostvarivanja unaprijed postavljenog cilja (*Bahtijarević-Šiber i Sikavica, 2001*) a što bi bio cilj koji se tiče slobodnog vremena do njegova maksimalna iskoristivost? Naročito kad se uzme u obzir kako je tog slobodnog vremena sve manje. Kako bi tu maksimalnu iskoristivost postigli, logično je kako moramo upravljati resursima koje imamo na raspolaganju a koji su vezani za slobodno vrijeme. Upravljanje kao pojam provlači se kroz cijelu povijest ljudske egzistencije kao „zlatna nit“, kao motiv koji je čovjeku omogućio preživljavanje i adaptaciju. Ono postoji oduvijek jer postoje razine u spoznajama pa jedino takvo djelovanje osigurava mogućnost odgovarajuće kontrole postupaka i postavljanje objekata nižih spoznajnih razina na njihovo „pravo“ mjesto (*Bonacin Da, 2008*). Čovjek je od svojih početaka koristio nova saznanja te optimizirao način na koji je živio donoseći optimalne odluke kako bi sebi omogućio lakši život i maksimizirao korisnost naravno na nivou tadašnjeg stupnja razvijenosti (*Drašković i Makek, 1983; Opća enciklopedija, 1967*). To jednako tako vrijedi i za onaj dio ljudskog vremena koji je on tako slobodno nazvao slobodnim.

Logično je kako bi se nova saznanja morala koristiti za unaprijeđenje kvalitete slobodnog vremena. Stručno gledano, upravljanje vremenom usmjereno je na ekonomiziranje i racionalnu upotrebu vremena kao dragocjenog i oskudnog resursa te razvoj metoda i tehnika za unapređivanje metoda rada i efikasnosti korištenja vremena a između ostalog podrazumijeva planiranje zadataka utvrđivanje prioriteta, utvrđivanje hitnosti i važnosti itd. (Bahtijarević-Šiber i Sikavica, 2001). Iz svega navedenog vidljiva je važnost postojanja i načina korištenja slobodnog vremena. Kako bi uopće imali slobodno vrijeme, pa onda ga znali planirati odnosno uživati u njemu, moramo imati vlastiti stav o tome. Na taj stav naravno utječu različite stvari, naročito kod ženskog spola i još pri tomu u adolescenciji i pri izlasku iz nje. Kako je spomenuto u uvodu, to što netko pohađa treći razred gimnazije ne znači da uslijed svih promjena koje mu se događaju nema svoj stav, već naprotiv. Razne studije i razni autori govore o tome kako suvremeno društvo utječe na mlade, primjerice na tipologiju njihovog sportskog stila (Smajlović, Kozić, 2008). Stil života je složen skup ponašanja, uvjetovan psihološki, sociološki, razvojno i drugačije. Također i način na koji individua organizira život i specifično se uključuje u zajednicu, označavajući dio stabilnosti ali i važan dio identiteta, u što se savršeno uklapa i slobodno vrijeme. Sport, fizička aktivnost i fitnes mogu se promatrati kao važni elementi i simboli životnog stila. Ne treba nikako zaboraviti da se mijenja i sustav vrijednosti, koji trenutno nudi nešto slabije alternative mladim ljudima. Mnogima je u svemu tome vlastito tijelo postalo posljednje uporište na kojem se gradi pouzdan osjećaj identiteta i spoznaje. Ovo istraživanje upućuje na takve činjenice i uvodi nas u svijet djevojaka prije njihovog konačnog sazrijevanja, uz identifikaciju dva različita modela koji egzistiraju. Jedan je zaista pragmatičan, a drugi ima egoistične karakteristike. Jesu li edukacija i sustavi vrijednosti zaista zakazali, ili je to tek prirodni "bunt" u analiziranom uzrastu, tek ostaje da se utvrdi, ali je sigurno da tradicionalne vrijednosti više ne mogu zadovoljiti. Upravljanje slobodnim vremenom srednjoškolci je krajnje ozbiljna tema i treba joj se još ozbiljnije posvetiti. Naravno, to sve ukoliko smatramo da pragmatički i egoistički modeli nisu prihvatljivi.

Literatura

- Bahtijarević-Šiber, F. i Sikavica, P. (Ur.) (2001) *Leksikon Menadžmenta*. Zagreb: Masmedia.
- Bilić, Ž., Bonacin, D. (2007) *Uvod u kineziološku rekreaciju*. Mostar: Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti.
- Bonacin, Da., (2008) Prapovijesni čovjek, moderni čovjek, čovjek koji upravlja. *Međunarodni simpozij "Čovjek i moderni svijet"*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, pp. 73-80. (ur. Čaklovića, F.).
- Drašković, B. i Makek, I. (1983) *Narodi u prostoru i vremenu*. Zagreb: Školska Knjiga.
- Đorđević, D. (1978) *Razvojna psihologija*. Gornji Milanovac: NIP Dečje novine.
- Smajlović, N., Kozić, V. (2008) Implikacije savremenog društva na tipologiju sportskog stila života mladih. *Međunarodni simpozij "Čovjek i moderni svijet"*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, pp. 35-42. (ur. Čaklovića, F.).
- *** (1967) *Opća enciklopedija leksikografskog zavoda*. Zagreb: JLZ.